Vol. 6, Issue 1, Serial Number 21, Spring 2026, pp. 5-23

Semnan University

Journal of Applied Arts

Journal homepage: http://aaj.semnan.ac.ir

ISNN: 2821-0670

Scientific– Research Article

Analyzing the Form and Content of the Metropolitan Museum's Safavid Metal Candlesticks

Akram Mohammadizadeh [1] (Corresponding Author), Negin Rasoulinia [2]

[1] Assistant Professor, Metal Group, Islamic Art Faculty, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

[2] Master's Degree Graduate, Metal Group, Islamic Art Faculty, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran.

(Received: 30.10.2024, Revised: 26.05.2025, Accepted: 26.05.2025)

https://doi.org/10.22075/aaj.2025.35771.1309

Abstract

Metalworking was one of the most important artistic achievements of the Safavid period, and the change of the country's official religion to Shiite Islam, the attempt to establish a national government, and the approach of the Safavid kings to expand relations with Europe and the migration of Armenians to Iran had a great impact on the works created during this period, so that these events can be seen on the metal works created. One of the most important metal works of this period are candlesticks, which enjoy considerable fame in the field of Islamic arts in terms of form and decoration. The candlesticks of this period were often cylindrical in shape with a wide base and an upper edge curved outwards, which have no resemblance to the candlesticks of previous periods. These cylindrical candlesticks were made of brass alloy and had different designs from the designs common on previous candlesticks. The main question of this research is: What are the formal, decorative, and content characteristics of these candlesticks? The aim of this research is to introduce, examine, and analyze the form and content of 5 Safavid candlesticks preserved in the Metropolitan Museum from an aesthetic perspective. The present research is applied in terms of purpose and descriptive-analytical in terms of research method. The method of data collection is also library and search in the Metropolitan Museum, where 5 samples were selected and examined in a purposeful manner. Data analysis was conducted using a qualitative method. The results show that the decorative themes are in the form of Persian poetry inscriptions along with plant motifs, which in one case used animal motifs of lion, leopard, fox, antelope and rabbit.

Keywords: Safavid Metalwork, Metropolitan Museum, Metal Candlesticks, Form and Pattern.

1- Email: a.mohammadizadeh@tabriziau.ac.ir

2- Email: rasoulinianr75@gmail.com

How to cite: Mohammadizadeh, A. and Rasoulinia, N. (2026). Analyzing the Form and Content of the Metropolitan Museum's Safavid Metal Candlesticks, *Journal of Applied Arts*, 6 (1), 5-23. Doi: 10.22075/aaj.2025.35771.1309

مقاله علمی- پژوهشی

تحلیل فرم و محتوای شمعدان‌های فلزی دوره صفوی موجود در موزه متروپولیتن

اکرم محمدی‌زاده (نویسنده مسئول) [۱]
نگین رسولی‌نیا [۲]

[۱] استادیار، گروه فلز، دانشکده هنرهای صناعی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

[۲] دانش‌آموخته کارشناسی‌ارشد، گروه فلز، دانشکده هنرهای صناعی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران.

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۸/۰۹، تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۳/۰۵، تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۴/۰۳/۰۵)

https://doi.org/10.22075/aaj.2025.35771.1309

چکیده

فلزکاری یکی از مهم‌ترین دستاوردهای هنری دوره صفوی بوده‌است که تغییر مذهب رسمی کشور به مذهب شیعه، تلاش برای ایجاد حکومت ملی، رویکرد شاهان صفوی در راستای گسترش روابط با اروپا و کوچ ارامنه به ایران تأثیرات زیادی بر آثار خلق شده این دوره گذاشته‌است، به‌طوری‌که این اتفاقات بر آثار خلق شده فلزی قابل‌مشاهده هستند. یکی از مهم‌ترین آثار فلزی این دوره شمعدان‌ها هستند، که از منظر فرم و تزیین از شهرت قابل‌توجهی در حوزه هنرهای اسلامی برخوردارند. شمعدان‌های این دوره غالباً به شکل استوانه با پایه عریض و لبه بالایی دارای انحنا به سمت خارج بودند که هیچ شباهتی با شمعدان‌های دوره‌های قبل ندارند. این شمعدان‌های استوانه‌ای شکل از آلیاژ برنج ساخته شده بودند و نقوش متفاوتی با نقوش رایج بر شمعدان‌های پیشین داشتند. پرسش اصلی این پژوهش عبارت است از: این شمعدان‌ها دارای چه شاخصه‌های فرمی، تزیینی و محتوایی هستند؟ هدف این پژوهش، معرفی، بررسی و تحلیل فرمی و محتوایی ۵ شمعدان صفوی محفوظ در موزه متروپولیتن از منظر زیباشناختی است. تحقیق پیش‌رو از منظر هدف، کاربردی و از منظر روش تحقیق، از نوع توصیفی- تحلیلی است. شیوه گردآوری اطلاعات نیز به‌صورت اسنادی و جست‌وجو در موزه متروپولیتن است که ۵ نمونه به صورت انتخابیِ هدفمند گزینش شده‌اند و مورد بررسی قرار گرفته‌اند. تجزیه و تحلیل داده‌ها به روش کیفی انجام شده‌است. نتایج نشان می‌دهد مضامین تزیینی از نوع کتیبه‌نگاری اشعار فارسی به همراه نقوش گیاهی که در یک مورد از نقوش حیوانی شیر، پلنگ، روباه، بز کوهی و خرگوش بهره جسته‌است.

واژه‌های کلیدی: فلزکاری صفوی، موزه متروپولیتن، شمعدان‌های فلزی، فرم و نقش.

---

* این مقاله مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد نویسنده دوم با عنوان «طراحی و ساخت زیورآلات ملیله با الهام از نقوش شمعدان‌های صفوی موجود در موزه متروپولیتن» در دانشکده هنرهای صناعی دانشگاه هنر اسلامی تبریز است که به راهنمایی نویسنده اول انجام شده‌است.

1- Email: a.mohammadizadeh@tabriziau.ac.ir
2- Email: rasoulinianr75@gmail.com

شیوه ارجاع به این مقاله: محمدی‌زاده، اکرم و رسولی‌نیا، نگین. (۱۴۰۵). تحلیل فرم و محتوای شمعدان‌های فلزی دوره صفوی موجود در موزه متروپولیتن، *نشریه هنرهای کاربردی*، ۶ (۱)، ۲۳-۵. Doi: 10.22075/aaj.2025.35771.1309

مقدمه

سلسله صفوی به‌عنوان حکومتی که تلاش زیادی در جهت احیای وحدت ملی داشته‌است در تاریخ ایران شناخته می‌شود. این تلاش در بُعدهای مختلف مذهبی، سیاسی و هنر قابل شناسایی است. شاه اسماعیل پس از ورود به تبریز از قدرت نظامیان قزلباش استفاده کرد و با وجود اکثریت سنی مذهب در ایران توانست پایه‌های مذهب تشیع را بنیان‌گذاری نماید. به‌علت افزایش مراودات با کشورهای خارجی هنر مورد توجه قرار گرفت و گسترش یافت، تولیدات هنری نیز بیشتر باب ذوق و سلیقه خریداران آثار بود. در این دوره شکل‌های تازه‌ای از اشیای فلزی، مانند شمعدان ستونی موسوم به مشعل پدید آمد. شمعدان‌هایی که در این دوره ظاهر شدند غالباً استوانه‌ای با پایه عریض و لبه بالایی دارای انحنا به سمت خارج بودند که از منظر تزیین و فرم از شهرت قابل‌توجهی در حوزه هنرهای اسلامی برخوردار هستند. در موزه متروپولیتن ۵ شمعدان مربوط به این دوره نگهداری می‌شود که به‌دلیل نبود تحقیقات منسجم در مورد تحلیل فرم و نقش این شمعدان‌ها پژوهش در خصوص آن‌ها ضروری به نظر می‌رسید. با توجه به نبود اطلاعات مدون در خصوص شناسنامه این آثار در موزه متروپولیتن و ثبت اطلاعات نادرست در مورد فرم و نقوش آن‌ها اهمیت پژوهش در خصوص تحلیل این آثار ضروری به نظر می‌رسید. اصلی‌ترین پرسش این پژوهش این است این شمعدان‌ها دارای چه شاخصه‌های فرمی، تزیینی و محتوایی هستند؟

پیشینه پژوهش

علی‌آبادی و پایدارفرد در مقاله «بررسی و تحلیل تزیینات شمعدان‌های فلزی دوره صفوی در موزه متروپولیتن» (۱۴۰۰)، در هفتمین کنفرانس بین‌المللی علوم انسانی، اجتماعی و سبک زندگی به بررسی مشخصات ظاهری و همچنین برخی از نقوش تزیینی روی شمعدان‌ها پرداخته و توضیحاتی در مورد انواع نقوش و اشعار حک شده بر روی شمعدان‌ها داده‌اند. در مقاله ارائه شده با توجه به عدم آشنایی پژوهشگران با فنون ساخت و تزیین در هنرهای فلزی متأسفانه به خطا رفته‌اند و روش‌های ساخت و تزیین آثار را اشتباه نوشته‌اند، حتی خوانش اشعار روی بدنه شمعدان‌ها را نیز اشتباه نوشته‌اند. فردپور در مقاله «نگاهی بر فرم و نقوش شمعدان‌های دوره اسلامی» (۱۳۹۰)، که در نشریه نقش‌مایه به چاپ رسانده‌است، به بررسی فرم و نقوش شمعدان‌های عصر سلجوقی تا صفوی و قاجار پرداخته و روش‌های ساخت و تزیین آن‌ها را معرفی کرده‌است. شایسته‌فر و محمدیان در مقاله‌ای با عنوان «بررسی نقوش و کتیبه‌های تزیینی آثار روشنایی موزه آستان قدس رضوی» (۱۳۸۸)، که در نشریه پژوهش در فرهنگ و هنر به چاپ رسیده‌است، اطلاعاتی در خصوص اشیا روشنایی دوروه صفوی موجود در این موزه داده‌اند. ذکاوت در مقاله‌ای با عنوان «مطالعه‌ی تطبیقی تصاویر شمعدان‌های فلزی در نگاره‌های شاهنامه‌ی طهماسبی و نمونه‌های مشابه دوره‌های اسلامی» (۱۳۹۹)، به بررسی تطبیقی فرم شمعدان‌های تصویر شده شاهنامه طهماسبی با شمعدان‌های دوره‌ی سلجوقی تا صفوی پرداخته‌است. صنعت‌نگار در پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد با عنوان «مستندسازی و تحلیل نقوش پایه شمعدان‌های برنجی آستان قدس» (۱۳۹۷)، به بررسی و طبقه‌بندی نقوش شمعدان‌های آستان قدس پرداخته‌است. سبیلان در پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد با عنوان «مطالعه رابطه فرم و محتوا در تزیینات شمعدان‌ها و قندیل‌های دوره صفویه» (۱۳۹۳)، به بررسی فرم و نقوش شمعدان‌های موزه ملی و موزه ارومیه پرداخته‌است. در مقاله پیش‌رو به بررسی فرم و تزیینات شمعدان‌های موجود در موزه متروپولیتن پرداخته شده‌است که در پژوهش‌های ذکر شده به طور جدی بدان نپرداخته‌اند.

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع کاربردی و روش تحقیق از نوع توصیفی- تحلیلی و شیوه گردآوری اطلاعات از نوع اسنادی است که با مراجعه به وبگاه موزه متروپولیتن، تصاویر شمعدان‌های موردنظر تهیه شده‌است. جامعه آماری پژوهش شمعدان‌های مربوط به دوره صفوی کل شمعدان‌های دوره صفوی به تعداد ۵ عدد به شیوه انتخابی هدفمند، گزینش شده‌اند. روش تجزیه تحلیل

اطلاعات نیز کیفی است.

مبانی نظری

فلزکاری صفوی؛ فلزات کاربردی، شیوه‌های ساخت و تزیین

در این دوره شکل‌های تازه‌ای از اشیای فلزی، مانند شمعدان ستونی موسوم به مشعل پدید آمد. این شمعدان‌های استوانه‌ای از برنج ساخته می‌شدند. در این دوره اگر چه به سبب مسائل شرعی معمولاً از فلزات گران‌بها پرهیز می‌شد، برای تزیین سطح فلزات ارزان‌تر نظیر برنج یا مفرغ از طلاکاری‌ها و نقره‌کاری‌های زیبا استفاده می‌شد (ولش، ۱۳۸۵: ۲۴). اما پادشاهان صفوی از این قائده مستثنی بودند و دربار و کاخ‌های آن‌ها مملو از ظروف طلا و سنگ‌های قیمتی بوده‌است. سفرنامه‌نویسان زیادی از جمله شاردن[1] و کمپفر[2] در مورد اثاثیه طلای دربار سخن گفته‌اند (میرجعفری و سیدبنکدار، ۱۳۸۷: ۹) میهمانان خارجی دربار شاه‌عباس در ضیافت‌ها این ظروف طلا را دیده‌اند، با این حال غالب اشیا فلزی برجای مانده از اواخر قرن ۱۶ و اوایل قرن ۱۷ م. از برنج یا مس‌سفید شده‌اند (کنبی، ۱۳۸۶: ۱۰۸). نوآوری‌های صفویه در فلزکاری شامل نوعی شمعدان بلند هشت‌گوشه با پایه‌گرد، نوع جدیدی مشربه که از چینیان اقتباس شده بود و استفاده محدودتر از نوشته‌های عربی و جانشین شدن اشعار فارسی بود (سیوری، ۱۳۷۲: ۱۴۷). شمعدان‌هایی که در این دوره ظاهر شدند غالباً به شکل استوانه با پایه عریض و لبه بالایی دارای انحنا به سمت خارج بودند.

در تزیین اشیای فلزی صفوی اغلب با توجه به محتوای نوشته‌ها، خطوط متفاوتی مورد استفاده قرار می‌گرفت. آیات قرآن و دعاها با خط ثلث، نام‌ها و سال‌ها با خط‌نسخ، ثلث یا نستعلیق، اشعار و مضامین ادبی به خط‌نستعلیق نوشته می‌شد.

اجزای تمام این شمعدان‌ها را از نظر ظاهری می‌توان به سه بخش تقسیم کرد: ۱. بخش بالایی که حدود یک‌پنجم ارتفاع شمعدان را در برمی‌گیرد و معمولاً با یک ردیف شعر یا یک عبارت و یک یا دو ردیف با نقوش‌گیاهی تزیین شده‌است. ۲. بخش میانی که سه‌پنجم ارتفاع شمعدان است و عمده تزیینات شمعدان در این قسمت اجرا شده‌است. ۳. بخش پایه‌شمعدان که یک‌پنجم ارتفاع را در برمی‌گیرد که در همه نمونه‌ها پایه عریض‌تر از سایر بخش‌ها است تا تعادل شمعدان حفظ گردد. این سه بخش هرکدام با نواری باریک و برجسته از یکدیگر جدا می‌شوند که اغلب بدون تزیینات است.

[1] Jean Chardin، جواهرفروش و تاجر فرانسوی بود که در ۱۶۶۵م. به هند مسافرت کرد و در بازگشت مدتی در اصفهان ماند و جواهراتی برای شاه عباس دوم آماده کرد. او شرح دیده‌های خود در ایران را در ۱۰ جلد کتاب به رشته تحریر درآورد.

[2] Engelbert Kaempfer، طبیعت‌شناس، فیزیک‌دان، جهانگرد و نویسنده آلمانی بود که دو کتاب در مورد مسافرت‌های خود نوشته‌است. وی در ۱۶۸۳ م. وارد ایران شد و در شهرهای مختلفی از جمله قزوین، اصفهان و بندرعباس اقامت داشت.

- معرفی شمعدان‌های موزه متروپولیتن

جدول ۱- مشخصات عمومی شمعدان‌های موزه متروپولیتن. منبع (نگارندگان)

تصویر اثر	ترسیم خطی	مشخصات اثر
		شمعدان با شماره موزه ۹۱,۱,۵۷۳ درگالری ۴۶۲ موزه متروپولیتن قرار دارد. این اثر از جنس برنج و تزیینات آن شامل نقوش‌گیاهی، حیوانی و کتیبه است.
منبع: (URL: 1)		
	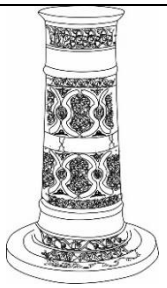	شمعدان با شماره ۸۹,۲,۱۹۷ درگالری ۴۶۲ موزه متروپولیتن نگهداری می‌شود. این شمعدان برنجی به روش دواتگری ساخته و سپس قلمزنی شده‌است. ارتفاع شمعدان ۳۰,۱ سانتی‌متر، قطر پایه آن ۱۸,۴ سانتی‌متر و قطر بدنه ۱۰,۲ سانتی‌متر است و توسط لوسی وارتون همسر جوزف درکسل و پس از مرگ او در ۸۹-۱۸۸۸م. به موزه متروپولیتن اهدا شده‌است.
منبع: (URL: 2)		
	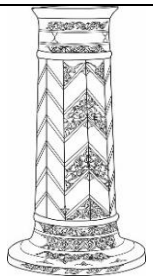	این شمعدان با طرح جناقی از جنس برنج و مانند نمونه‌های دیگر به روش دواتگری ساخته و قلمزنی شده و سپس با رنگ‌های قرمز و سیاه با تکنیک میناکاری تزیین شده-است. ارتفاع آن ۳۳,۷ سانتی‌متر و قطرپایه ۱۶,۸ سانتی‌متر است و سال ۹۸۶ هـق (۱۵۷۹-۱۵۷۸م.) بر روی آن حک شده که مقارن با دوره پادشاهی سلطان‌محمد خدابنده است. این اثر با شماره ۲۹,۵۳ درگالری ۴۶۲ موزه متروپولیتن در معرض نمایش است.
منبع: (URL: 3)		
		شمعدان برنجی که همچون نمونه‌های قبلی به روش دواتگری ساخته و به روش قلمزنی تزیین شده‌است، مربوط به قرون ۱۰ و ۱۱ هـق (اواخر قرن ۱۶ و اوایل قرن ۱۷م.) است. ارتفاع آن ۳۴/۶ سانتی‌متر، قطر دهانه ۱۰/۸ سانتی‌متر و قطر پایه ۱۸/۱ سانتی‌متر است. این شمعدان با شماره ۹۱,۱,۵۷۹ در گالری ۴۶۲ موزه متروپولیتن در معرض نمایش است.
منبع: (URL: 4)		

این شمعدان دواتگری و قلمزنی شده از جنس برنج و مربوط به سال ۱۰۲۹-۱۰۲۷ هـ ق (قرن ۱۷ م.) و مربوط به دوره فرمانروایی شاه عباس اول با ارتفاع ۴۷٫۳ سانتی‌متر است. این شمعدان با شماره 91,1,554a در گالری ۴۶۲ موزه متروپولیتن در معرض نمایش است.

منبع: (URL: 5)

نمونه شماره ۱

تصویر ۱- شمعدان شماره ۱. منبع: (URL: 1)

از میان تزیینات گیاهی این شمعدان، به بندهای اسلیمی موجود در پس‌زمینه کتیبه‌ها می‌توان اشاره کرد. البته این بندهای اسلیمی بسیار کم‌حجم، ساده و بدون آرایه هستند. قسمت پایه یکپارچه و بدون تقسیم‌بندی‌های افقی، با توالی متشکل از سه نقش تزیین شده‌است. بدنه تا حدودی شکل استوانه (کمی مایل) دارد و تقریباً به دو قسمت تقسیم شده‌است.

هر قسمت شامل یک نوار نازک و یک نوار عریض است. هر نوار عریض مزین به ۳ ترنج با نقش حیوان داخل آن است که به‌صورت یک در میان با سه قاب مستطیل حاوی عبارات دعایی برای صاحب شمعدان قرار گرفته‌اند. در نیم‌ترنج‌های پایین کتیبه‌ها، اسلیمی‌ماری و در نیم‌ترنج‌های بالای کتیبه‌ها ترکیبی از بند اسلیمی و گل نقش شده‌است. حیوانات نقش شده داخل ترنج‌ها شامل شیر، روباه، بزکوهی، خرگوش و ببر هستند. زمینه ترنج‌ها به‌طور کامل با نقوش اسلیمی پوشیده شده‌است. تمام حیوانات به‌صورت نیم‌رخ تصویر شده‌اند. سه حیوان شکارچی (شیر، پلنگ و روباه) با توجه به حالت پاها و دم به سمت پایین، در حال سکون و بزکوهی و خرگوش با پاهای خمیده در حال فرار تصویر شده‌اند (تصویر ۲).

تصویر ۲- نقش حیوانات روی شمعدان. منبع: (URL: 1)

با دقت در نقوش اسلیمی که زمینه ترنج‌ها را پر کرده‌اند مشاهده می‌شود زمینه ترنجی که داخل آن یک شیر به تصویر کشیده شده‌است با زمینه پنج ترنج دیگر تفاوت اساسی دارد. نقوش داخل این پنج ترنج از بند اسلیمی‌گردان و گل پنج‌پر تشکیل شده‌است. این تفاوت در زمینه‌ها می‌تواند ناشی از این امر باشد که همواره شیر حیوانی قوی‌تر از سایر جانوران تصویر شده و با توجه به پیشینه نقش این حیوان در هنر ایران همواره جایگاهی بالاتر داشته‌است. زمینه ترنج حاوی تصویر شیر نیز از بند اسلیمی‌گردان و سر اسلیمی‌های ساده تشکیل شده که به صورت انتقالی تکرار شده‌اند.

نوار نازک میانی بدنه با خطوط ظریف افقی در بالا و پایین آن از دیگر قسمت‌های بدنه جدا شده که با اشکال نیم‌دایره بین ابیات، محیط استوانه را به چهار قسمت مساوی تقسیم کرده و در هر یک از این قسمت‌ها یک بیت شعر به خط نستعلیق نوشته شده‌است. قسمت‌هایی از این ابیات از بین رفته و قابل خوانش نیست.

نوار نازک بالای بدنه به قطر نوار میانی بوده که با دو خط افقی از قسمت پایین جدا شده و داخل آن دو بیت شعر داخل دو ترنج ساده حک شده‌است. در

فاصله میان این دو کتیبه یک زایده برجسته با سوراخی درون آن وجود دارد که احتمالاً محل اتصال حلقه‌ای برای نگهداری شمعدان بوده‌است. در قسمت لبه‌شمعدان و زیردهانه یک‌کتیبه بدون قاب‌بندی به‌صورت نواری که دور محیط شمعدان پیچیده نوشته شده و نقش یک دایره میان دو بیت شعر از اهلی ترشیزی[۳] دیده می‌شود (تصویر ۳). این دایره با توجه با این که دقیقاً بالای ترنج حاوی نقش شیر حک شده‌است، می‌تواند نمایانگر مفهوم خورشید باشد. نقش خورشید در سلاح فلزی دوره هخامنشی، ظرفی فلزی از دوره اشکانی و سنجاق‌سرهای مفرغی تمدن لرستان به شکل‌زنی با گیسوی باز و ابروهای به هم پیوسته و لب‌های کوچک دیده شده‌است. خورشید از گذشته به دلیل فایده آن برای انسان مورد توجه بوده

تصویر ۳- کتیبه حک شده لبه بالایی شمعدان. منبع: (URL: 1)

است و به‌دلیل باروری و زندگی‌بخش بودن زن، در تصویرسازی‌ها به‌صورت زن تشبیه شده‌است (محمدی‌زاده و مراثی، ۱۳۹۹: ۲۲۴-۲۲۳).

نماد شیر و خورشید نیز در دوره اسلامی تصویر شده‌است و تا دوره صفوی به طالع پادشاه و مسائل نجومی مربوط بوده‌است اما از زمان شاه‌عباس این مفهوم دچار تغییر شد و بیشتر مفهوم مذهبی آن مدنظر قرار گرفت. شیر در این دوره به‌عنوان نماد امام علی (ع) و خورشید به‌عنوان نماد پیامبر ظاهر شد و برای صفویان نشان‌دهنده حکومت مذهبی و اسلامی آن‌ها بود. از نظر نجوم قدیم زمانی که خورشید در برج‌اسد قرار می‌گرفت زمان آرامش بود و آن را به فال نیک می‌گرفتند (جعفری و اکبری، ۱۴۰۱: ۴۶-۴۴)، بنابراین همراهی شیر و خورشید در این‌گونه آثار القا کننده امنیت و آرامش است. در زیر ردیف ابیات، یک ردیف از نقوش زنجیری یا «گیس‌بافت» (علی‌پور، ۱۳۹۲: ۳۹) به‌طور منظم تکرار شده‌است. نقش گیس‌بافت از نقوش قدیمی مورد استفاده در ایران باستان است تا جایی که حتی در آثار فلزی باقی مانده از تمدن مارلیک[۴] نیز دیده شده‌است.

جدول ۲- نقوش و کتیبه‌های شمعدان ۱. منبع: (نگارندگان)

جنس	برنجی	نوع خط و زبان	نستعلیق- فارسی
تکنیک ساخت	دواتگری	تاریخ حک شده	فاقد تاریخ حک شده تاریخ حدودی: قرن ۱۰ هق (۱۶.م)
تکنیک تزیین	کنده‌کاری- سیاه قلم	نام دارنده/ سازنده	نامعلوم
نقوش گیاهی			
نقوش جانوری	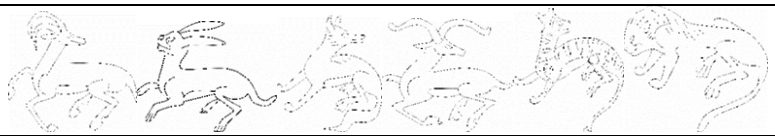		
کتیبه	دولت‌باد/ سعادت‌باد/ فرصت‌باد/ عزت‌باد/ نصرت باد/ عاقبت خیر باد - از آن کردم بشمع آشنایی که با ..... روشنایی ..... داغ می‌طلبم بعشق لاله‌رخان یک چراغ می‌طلبم		- چراغ اهل دل را روشن از روی تو می‌بینم همه صاحبدلان را روی دل سوی تو می‌بینم - تویی مقصود عالم کم مبادا از سرت مویی که عالم را طفیل یک سر موی تو می‌بینم - امشب ای شمع گر نسوزی تو از برای کدام روزی تو

[۳] اهلی ترشیزی با نام اهلی خراسانی نیز شناخته شده، دیوان اشعار منسجمی ندارد اما در یک نسخه خطی در کتابخانه ملی فرانسه این شعر به او نسبت داده شده‌است. (Ekhtiar, Soucek, Canby and Haidar, 2011; 238) وی در ۱۵۲۸.م درگذشت (URL: 7).

[۴] قوم مارلیک در نیمه دوم هزاره اول پ.م در ارتفاعات رشته‌کوه البرز ساکن شدند و پادشاهی نیرومندی را در این منطقه به وجود آورده‌اند. آن‌ها در سرزمین خود مرکز صنایع فلزی و به‌خصوص مفرغی را پدید آورده و تولیدات خود را به نواحی دوردست در شرق و غرب قلمرو خود منتقل می‌کردند (نگهبان، ۱۳۷۸: ۳۱۵).

نمونه شماره ۲

تصویر ۴- شمعدان شماره ۲. منبع: (URL: 2)

تزیینات این اثر به‌صورت موزون و تکرار شونده است و شامل طرح‌های گیاهی، جانوری و کتیبه است. در قسمت پایه ابتدا نواری عمودی وجود دارد که شامل نقوش اسلیمی یا پیچک تزیینی است (تصویر ۵).

تصویر ۵- بخشی از پایه شمعدان. منبع: (URL: 2)

در ادامه پایه، بخش شیب‌داری وجود دارد که به چهار نوار تقسیم شده‌است. از لبه بخش عمودی پایه تا اولین خط افقی نواری وجود دارد که شامل خطوط مواج و مارپیچ‌هایی با گل‌ختایی در دو بند است. در نوار بعدی که قطری کمی بیش از نوار پیشین دارد نقوشی بر پایه تکرار شکل برگ دیده می‌شود. نوار سوم طرح و نقشی مانند نوار اول داشته و تفاوت نوارهای اول و سوم در جهت گردش آن‌ها حول محور عمودی شمعدان است که موجب متعادل شدن طرح شده‌است. نوار چهارم که عریض‌تر از سه نوار پیشین است شامل کتیبه‌ای به خط‌نستعلیق است (تصویر ۶).

تصویر ۶- نقوش پایه شمعدان. منبع: (URL: 2)

این کتیبه قسمتی از یک غزل از محتشم‌کاشانی[۵] است و در متن اصلی غزل این دو بیت دقیقاً پشت‌سرهم نیامده‌اند. با توجه به‌این‌که تاریخ شمعدان به قرن ۱۰ هق نسبت داده شده و شعر روی آن مربوط به محتشم‌کاشانی است می‌توان با اطمینان گفت که این شمعدان مربوط به دوره شاه اسماعیل‌اول نیست زیرا محتشم‌کاشانی ۴ سال پس از آغاز سلطنت شاه‌تهماسب متولد شد ولی در مورد تعلق آن به دوره شاه‌تهماسب تا شاه عباس‌اول نمی‌توان نظر قطعی داد. کمی بالاتر یک نوار جداکننده پایه از بدنه دیده می‌شود که نسبت به سطوح دیگر کمی برجستگی دارد و فاقد نقش است اما عبارت «میرعلی» روی آن حک شده‌است که می‌تواند نام هنرمند حکاک یا صاحب این اثر باشد[۶] در وسط بدنه نواری شامل چهار ترنج قرار دارد که داخل آن‌ها متنی به خط‌نستعلیق از شاعری نامشخص و دو عبارت‌دعایی نوشته شده‌است (تصویر ۷).

تصویر ۷- حکاکی قسمتی از اثر. منبع: (URL: 2)

باقی فضای بدنه با دو جفت نوار پرشده که یکی از آن‌ها شامل نقوش برگی و دیگری متشکل از نقوش ضربدری با نقش دیو[۷] و گل‌عباسی به صورت یک-درمیان در وسط آن‌ها و نقوش اسلیمی در زمینه آن است. این دو نوار در بالا و پایین اشعار و عبارات دعایی ذکر شده تکرار شده‌اند (تصویر ۸).

تصویر ۸- توالی نقوش بدنه شمعدان. منبع: (URL: 2)

[۵] کمال‌الدین محتشم‌کاشانی شاعر هم‌عصر شاه‌تهماسب اول، ۱۵۲۸-۱۵۸۸م. (URL: 8)

[۶] از نظر سبک حکاکی نیز می‌توان احتمال داد شخصی که این عبارت را حکاکی کرده‌است طراح کتیبه‌های دیگر موجود بر روی بدنه نبوده و ممکن است این نام در هنگام فروش اثر به درخواست خریدار به آن اضافه شده باشد یا حکاک جهت جاودانه کردن نام خود آن را حکاکی کرده باشد (نگارندگان).

[۷] از گذشته‌های دور در ایران و دیگر فرهنگ‌ها وجود تصویر موجودات خیالی متداول بوده و برخی نقوش نشان‌دهنده نیروی شر و برخی نمایانگر نیروی خیر تلقی می‌شدند. دیوها به‌صورت موجودات ترکیبی با سرحیوان و بدن انسانی یا برعکس به تصویر کشیده شده موجوداتی زیان‌کار معرفی می‌شدند (نجفی، ۱۳۹۷: ۶۹).

میان بدنه و لبه بالایی شمعدان نواری برجسته و جداکننده قرار دارد. بین نوار برجسته و لبه برگشته شمعدان دو نوار دیگر وجود دارد که اولی شامل دو بیت شعر منسوب به اهلی ترشیزی است که مانند قسمت‌های دیگر به خط‌نستعلیق نوشته شده‌است. بالای کتیبه نواری از اشکال برگی شکل که در قسمت بدنه و پایه توضیح داده شد وجود دارد.

با توجه به اطلاعات موجود، عبارت «حسن علی بن علی معصوم» در قسمت پایه شمعدان حک شده است (Ekhtiar, Soucek, Canby and Haidar, 2011; 237). اما با توجه به دردست بودن تصاویر ۳۶۰ درجه از محیط شمعدان این نوشته به طور قطع در محیط شمعدان وجود ندارد و تصویری از عبارت مورد نظر در دست نیست و تنها عبارت حک شده در پایه شمعدان نام «میرعلی» است. ممکن است عبارت موردنظر در قسمت کف شمعدان باشد که تصویری از آن قسمت در دست نیست. از آن‌جا که هنرمندان مختلف در ساخت آثار با هم سهیم بودند و طراحی، ساخت، خطاطی و حکاکی هر کدام به دست صاحب آن فن انجام می‌شد (خسروی‌بیژائم، ۱۳۹۸: ۴۴)؛ می‌توان اسامی روی شمعدان را به استادکاران دخیل در ساخت اثر نسبت داد.

جدول ۳- نقوش و کتیبه‌های شمعدان شماره ۲. منبع: (نگارندگان)

جنس	برنجی	نوع خط و زبان	نستعلیق- فارسی
تکنیک ساخت	دواتگری	تاریخ حک شده	فاقد تاریخ حک شده تاریخ حدودی: قرن ۱۰ هق (۱۶م.)
تکنیک تزیین	حکاکی- سیاه‌قلم	نام دارنده/ سازنده	میرعلی/ حسن علی بن علی معصوم
نقوش گیاهی			
نقوش جانوری (خیالی)			
کتیبه	- رُخَش شمعیست دود آن کمند عنبر آلودش عجب شمعی که از بالا به پایین میرود دودش چو گنجشکیست مرغ دل به دست طفل خونخواری که بیش از من عزیزش دارد اما می‌کشد زودش - شمع را بگفتم به گرد رخت پروانه چیست گفت من سلطان حسنم مراد پروانه چیست		- سعادت باد دولت باد فرست باد الهی عاقبت محمود گردان - چراغ اهل دل را روشن از روی تو می‌بینم همه صاحبدلان را روی دل سوی تو می‌بینم تویی سلطان عالم کم مبادا از سرت مویی که عالم را طُفیل یک سر موی تو می‌بینم - میرعلی - حسن علی بن علی معصوم

نمونه شماره ۳

تصویر ۹- شمعدان شماره ۳. منبع: (URL: 3)

قسمت ابتدای پایه شمعدان نواری نسبتاً کم‌عرض است که با نقوش گیاهی تزیین شده‌است. قسمت شیب‌دار پایه شمعدان به چهار نوار افقی تقسیم شده که نوار اول شامل نیم ترنج‌هایی است که به‌صورت یک در میان به سمت داخل و خارج قرار گرفته‌اند که موجب ایجاد تعادل در نقش شده‌است. نوار بعدی شامل خطوط مارپیچ و گل در دو بند است که برخلاف نمونه‌های قبل، جهت چرخش این دو بند خلاف یکدیگر است. نوار سوم عریض‌تر از دو نوار قبلی بوده و نقوشی بر پایه گل ختایی روی آن دیده می‌شود. نوار چهارم تکراری از نوار دوم ولی در خلاف جهت چرخش آن است (تصویر ۱۰).

تصویر ۱۰- نقوش پایه شمعدان. منبع: (URL: 3)

قسمت بدنه شمعدان مانند نمونه‌های قبلی با نواری برجسته و بدون نقش از پایه و لبه بالایی شمعدان جدا شده‌است. در این شمعدان فرم بدنه به شکل ده‌ضلعی است و در تمام محیط آن خطوط شکسته تشکیل نوارهایی زیگزاگی داده‌اند. بر بدنه این شمعدان تاریخ حک شده‌است (تصویر ۱۱).

تصویر ۱۱- تاریخ حک شده بر شمعدان. منبع: (URL: 3)

جدول ۴- نقوش و کتیبه‌های شمعدان شماره ۳. منبع: (نگارندگان)

جنس	برنجی	نوع خط و زبان	نستعلیق- فارسی
تکنیک ساخت	دواتگری	تاریخ حک شده	۹۸۶ هق (۷۹-۱۵۷۸م.)
تکنیک تزیین	حکاکی- مینای‌سیاه و قرمز	نام دارنده/ سازنده	نامعلوم
نقوش گیاهی	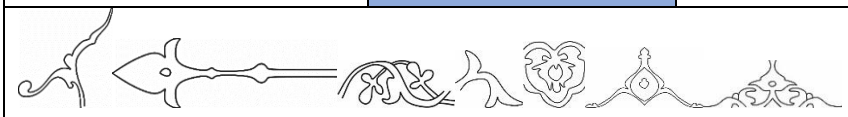		
نقوش جانوری			
کتیبه	- چراغ اهل دل را روشن از روی تو می‌بینم همه صاحبدلان را روی دل سوی تو می‌بینم تویی مقصود عالم کم مبادا از سرت مویی که عالم را طفیل یک سر موی تو می‌بینم - شبی که ماه رخت شد چراغ خلوت ما گداخت شمع و نیاورد تاب صحبت ما - زمانی نیست کز عشق تو جان من نمی‌سوزد کدامین سینه را کان غمزه پرفن نمی‌سوزد	- ز غیرت سوختم جانا چو در غیر زدی آتش تو آتش میزنی در غیر و غیر از من نمی‌سوزد - شبی یاد دارد که چشمم نخفت شنیدم که پروانه با شمع گفت که من عاشقم گر بسوزم رواست تو را گریه و سوزباری چراست - بگفت ای هوادار مسکین من (سنه ۹۸۶)	

نمونه شماره ۴

تصویر ۱۲- شمعدان شماره ۴. منبع: (URL: 4)

قسمت پایه با یک نوار از نقوش که به‌صورت پادساعتگرد طراحی شده‌اند آغاز می‌شود، پس از آن در یک نوار پهن نقوش ترنجی دیده می‌شود که یک در میان نوک آن‌ها به سمت داخل و خارج نوار اشاره می‌کند که باعث می‌شود چشم تنها به یک سو منحرف نشده و در گردش باشد. در میان سه نوار بعدی در پایه، دو نوار بالا و پایین با طرح یکسان خطوط مارپیچ و گل‌های ختایی در دو بند دیده می‌شود و بین آن دو یک ردیف نقش سربند طوقی [۸] قرار دارد (تصویر ۱۳).

تصویر ۱۳- نقوش پایه شمعدان. منبع: (URL: 4)

برخلاف تمام نمونه‌های پیشین که نوار برجسته جداکننده پایه و بدنه بدون نقش بود، در این شمعدان روی تمام سطح نوار کتیبه‌ای به خطارمنی نوشته شده‌است (تصویر ۱۴).

تصویر ۱۴- خطوط ارمنی روی بدنه شمعدان. منبع: (URL: 4)

سیوری[۹] در همین مورد می‌گوید: «چند قطعه که به سفارش علاقه‌مندان ارمنی این هنر ساخته شده، خطوطی از اشعار عرفانی فارسی را با نوشته‌های ارمنی در کنار هم دارد» (سیوری، ۱۳۷۲: ۱۴۷). ترجمه کتیبه ارمنی بر اساس ترجمه انگلیسی ارائه شده توسط موزه متروپولیتن: پسر واردان پسر اسکندر هاکوب‌مقدس ۱۰۲۷ هجری[۱۰] به دلیل دست‌دوم بودن ترجمه این کتیبه که یک‌بار به انگلیسی و سپس به فارسی ترجمه شده بود و احتمال بدفهمی برخی کلمات سعی شد تا بار دیگر ترجمه مستقیم از ارمنی به فارسی انجام شود. بر اساس خوانش آقای گریگور قازاریان عضو هیات تحریریه نشریه پیمان، این کتیبه از تعدادی عبارت که با نقطه از یکدیگر تفکیک شده‌اند، تشکیل شده‌است. معنی کلمه‌به‌کلمه این عبارات به صورت مقابل است: آسکاند. ذکور. فرزند. به وارطان[۱۱]. هاکوپ. خدمتگزار. آمین. ۱۰۲۷. طبق نظر ایشان، این شی از طرف هاکوپ به مناسبتی مانند تولد آسکاند به وارطان تقدیم شده‌است و تاریخ قید شده مانند حروف ابجد است که n معرف رقم ۱۰۰۰ است، h برابر ۲۰، t معرف ۷ است (مراودات شخصی، ۱۴۰۱/۱۱/۰۸).

تصویر ۱۵- خطوط ارمنی قسمت پشت بدنه شمعدان.
منبع: (URL: 4)

[۸] عناصر اسلیمی بخشی از عناصر انتزاعی هنر سنتی ایران است که دارای ساقه و چنگ است. ساقه از عنصری به نام «سربند» نشأت می‌گیرد. سربندها اشکال مختلفی دارند ولی نوع طوقی آن به شکل قلب است و در حدود سال ۱۵۷۲ میلادی در هنر صفوی رونق گرفته‌است (کیانمهر و همکاران، ۱۳۸۴: ۲۲۳).

[۹] راجر مروین سیوُری، استاد دانشگاه تورنتو بود و بیشتر در زمینه تاریخ ایران و به‌ویژه دوره صفوی فعالیت داشت. اثر مشهور وی کتاب «ایران عصر صفوی» است.

[10] The son of Vardan son of Askandar Dominical HAKOB (www.metmuseum.org/art/collection/search/444579)

[۱۱] در توضیحات ارائه شده در سایت موزه متروپولیتن این نام به‌صورت «vardan» نوشته شده‌است. به‌همین علت در ترجمه آن نیز از عبارت «واردان» استفاده شده‌است. با این حال «واردان» یا «وارطان» خوانش‌های متفاوت از یک نام واحد هستند. به‌نظر می‌رسد نام وارطان صحیح‌تر باشد.

نمی‌توان با اطمینان گفت که نام موجود در کتیبه متعلق به کیست، اما با توجه به تاریخ، که نشان‌دهنده دوره فرمانروایی شاه‌عباس‌اول است می‌توان فرضیاتی مطرح کرد. در سال ۱۰۱۲ هق (نوامبر ۱۶۰۳ م.) شاه‌عباس پس از تثبیت قدرت خود در ایران به سوی ارمنستان لشکر کشید که در دست عثمانی‌ها بود. مردمی که در این مناطق زندگی می‌کردند با اطلاع از حضور شاه‌عباس به قلعه‌های عثمانی حمله کرده و راه را برای ارتش ایران باز می‌کردند، زیرا بسیاری از آنان بازرگانان ارمنی بودند که با ایران تجارت داشتند و شاه را می‌شناختند و از حکومت عثمانی ناراضی بودند. با تصرف ایروان در سال ۱۰۱۳ هق (۱۶۰۴ م.) و رسیدن خبر آن به عثمانی، ارتشی علیه شاه‌عباس به سمت ارزروم حرکت کرد. در این زمان شاه‌عباس عقب نشینی کرد و در طول مسیر خود مناطق ارمنی‌نشین را تخلیه کرد و مردم آن مناطق را به سمت ایران هدایت کرد که بخشی از آن‌ها نیز در اصفهان و اطراف آن ساکن شدند (بلو، ۱۳۹۲: ۱۰۱-۹۶). از طرف دیگر این مهاجران شروع به تشکیل یک جامعه مستقل برای خود کردند که یکی از ملزومات آن ساخت کلیسا بود. کلیسای سورپ‌هاکوب که امروزه در محوطه کلیسای مریم مقدس اصفهان قرار دارد قدیمی‌ترین کلیسای باقی مانده از ارامنه است و به دست مردم محلی ساخته شده‌است و قدمت آن به ۱۰۱۶ ه (۱۶۰۷م.) می‌رسد. این تاریخ تقریباً ۲ سال پس از اسکان ارامنه در جلفای اصفهان است (آقانژادبوذری، حمزوی و نعمتی‌بابای‌لو، ۱۴۰۰: ۲۸۱-۲۸۰). در سال ۱۰۲۲ هق (۱۶۱۳م.)، کلیسای مریم مقدس در اطراف سورپ‌هاکوب ساخته شد به طوری که سورپ‌هاکوب در محوطه این کلیسا قرار گرفت و به‌عنوان کلیسای تابستانی حضرت مریم استفاده می‌شد (ملکمیان، ۱۳۸۰: ۸۳). از آن‌جا که تشابهی بین نام حک شده روی شمعدان و نام این کلیسا دیده می‌شود و تاریخ حک کتیبه ۱۰۲۷ هق (۱۶۱۷ م.) نیز چند سال پس از ساخت کلیسا را نشان می‌دهد، می‌توان احتمال داد که این شمعدان جهت استفاده در کلیسای ذکر شده ساخته شده‌است. دو کلیسای دیگر با نام سورپ‌هاکوب در اصفهان وجود دارد که سال‌ها پس از کلیسای اولیه ساخته شدند، اما با توجه به نزدیکی تاریخ ساخت شمعدان و کلیسای اولیه هم‌چنان احتمال ارتباط آن‌ها قوی‌تر از بقیه است. با این‌حال آن‌چه متخصصان موزه متروپولیتن اظهار کرده‌اند این است که این نام، نام صاحب بلندمرتبه ارمنی- مسیحی آن، و تاریخ حک شده مقارن با تاریخ ساخت، سفارش یا خرید این شمعدان می‌تواند باشد (URL: 4).

جدول ۵- مشخصات کلیساها با نام سورپ هاکوپ اصفهان. منبع: (نگارندگان)

نام کلیسا	تاریخ ساخت	سازنده	مکان	وضعیت
سورپ هاکوپ	۱۰۱۶ ه (۱۶۰۷ م.)	همیاری مردمی	میدان بزرگ	سالم
سورپ‌هاکوپ باقاتا	۱۰۷۷ هق (۱۶۶۶ م.)	نامعلوم	یروان	در حال تخریب
سورپ‌هاکوپ (مرادی‌ها)	۱۶۳۲ م.	موراندنک	میدان بزرگ	در حال تخریب

وجود این کتیبه به زبان ارمنی نشان می‌دهد که در آن دوره استفاده از این فرم شمعدان در میان ادیان دیگر نیز جهت روشنایی مکان مقدس مورد استفاده قرار می‌گرفت.

بدنه این شمعدان به شکل دوازده ضلعی ساخته شده‌است و تزیینات آن از نقوش اسلیمی در ترکیب با نقش برگ‌نخل (علی‌پور، ۱۳۹۲: ۴۰) که به‌طور منظم که در تمام محیط استوانه تکرار شده، و یک ردیف کتیبه در وسط ارتفاع بدنه تشکیل شده‌است. نکته‌ای که در مورد این شمعدان به‌چشم می‌خورد این است که برخلاف نمونه‌های قبلی که به طور واضحی سعی شده بود هر مصرع یا هر عبارت به شکل جداگانه در یک ترنج قرار گیرد، در این شمعدان بخشی از مصرع یا گاهی یک یا دو حرف از یک کلمه در ترنجی جداگانه حک شده‌است (تصویر ۱۶).

تصویر ۱۶- بخشی از کتیبه میانی شمعدان. منبع: (URL:4)

بخش لبه شمعدان از سه نوار تشکیل شده که دو نوار بالا و پایین تکراری از نوارهای دوبندی قسمت پایه هستند و نوار وسط شامل یک شعر از سعدی به خط نستعلیق است (تصویر ۱۷).

تصویر ۱۷- راست: بخش بالایی شمعدان. منبع: (URL: 4)

تصویر ۱۸- چپ: شمعدان شماره ۵. منبع: (URL: 5)

جدول ۶- نقوش و کتیبه‌های شمعدان شماره ۴. منبع: (نگارندگان)

جنس	برنجی	نوع خط و زبان	نستعلیق- فارسی و ارمنی
تکنیک ساخت	دواتگری	تاریخ حک شده	۱۰۲۸هق (۱۶۱۷-۱۸ م.)
تکنیک تزیین	حکاکی	نام دارنده/ سازنده	متعلق به کلیسا
نقوش گیاهی			
نقوش جانوری			
کتیبه	- چراغ اهل دل را روشن از روی تو می‌بینم همه صاحبدلان را روی دل سوی تو می‌بینم تویی مقصود عالم کم مبادا از سرت مویی - آسکاند. ذکور. فرزند. به وارطان. هاکوپ. ۱۰۲۷ هجری	- شبی یاد دارد که چشمم نخفت شنیدم که پروانه با شمع گفت که من عاشقم گر بسوزم رواست تو را گریه و سوزباری چراست	

نمونه شماره ۵

در این شمعدان کتیبه‌ها به خط نستعلیق حک شده‌اند. این نمونه در قسمت پایه تفاوتی ساختاری با چهار نمونه پیشین دارد. زیر قسمت شیب دار پایه، بخشی مانند یک سینی وجود دارد که دیواره‌های آن به صورت لبه‌دار است و با نوعی حاشیه تزیین شده‌است (تصویر ۱۹). نکته‌ای که در این شمعدان دیده می‌شود تکرار نقوش است که شش مرتبه نقوش یک نوار در قسمت‌های مختلف پایه، بدنه و لبه تکرار شده‌است (تصویر ۲۰).

تصویر ۱۹- نقش تکرار شده در شمعدان. منبع: (URL: 5)

تصویر ۲۰- نقش دیواره سینی شمعدان. منبع: (URL: 5)

در بخش شیب‌دار پایه سه نوار وجود دارد که دو نوار بالا و پایین نقش تکراری داشته و نوار وسط شامل یک بیت شعر از وحشی‌بافقی[۱۲] است که در دو ترنج جدا نوشته شده‌است.

[۱۲] کمال‌الدین بافقی متخلص به وحشی از شعرای زبردست قرن دهم است. وی در اواسط نیمه‌ی اول قرن دهم در بافق به دنیا آمد و در حدود سال ۹۹۹ هجری قمری درگذشت (URL: 9).

بین قسمت پایه و بدنه مانند تمام نمونه‌های قبلی نواری برجسته قرار دارد و بالاتر از آن دوباره همان نوار تکرار شونده به صورت قرینه نسبت به بخش بالایی بدنه قرار دارد. در وسط بدنه یک‌نوار کتیبه حک شده که با چهار جفت خط افقی از بدنه جدا شده‌است. هر بیت از شعر در یک ترنج قرار داده شده و در هر سمت ترنج‌ها یک قاب‌بند قرار داده شده‌است. قسمت‌های دیگر بدنه به‌صورت یکنواخت و قرینه با طرح‌های گیاهی پوشیده شده‌است. در بخش لبه شمعدان باز هم نوار تکرار شونده مشاهده می‌شود اما با این تفاوت که بر خلاف قسمت پایه و بدنه که دو نوار در یک جهت بودند، در این قسمت دو نوار در بالا و پایین لبه خلاف‌جهت یکدیگر قرار گرفته‌اند. در وسط بخش لبه با استفاده از ترنج‌ها سه قسمت ایجاد شده که دو قسمت به دو مصرع از شعر سعدی اختصاص داده شده‌است. در ادامه، عبارت «عبده حیدرالحسینی» حک شده‌است. با توجه به تاریخ حدودی این شمعدان و عبارت ذکر شده و با توجه به این که شاه اسماعیل صفوی خوشنویسی‌های خود را با نام «حرره اسمعیل بن‌حیدرالحسینی‌غفرالله‌له» امضا می‌کرد، می‌توان گفت خوشنویسی‌های این شمعدان ممکن است توسط شاه اسماعیل‌صفوی طراحی شده‌است. در چهار نمونه قبلی لبه برگشته شمعدان بدون طرح بود اما در این نمونه نقوشی روی این قسمت نیز دیده می‌شود (تصویر ۲۱). آخرین نقشی که در بالاترین قسمت لبه دیده می‌شود مشابه اولین نقشی است که در پایین‌ترین قسمت پایه قرار دارد. تاریخ نوشته شده از سمت موزه بر روی تصاویر این شمعدان قابل رویت نبود، احتمالاً بر کف شمعدان و یا قسمت‌های دیگر تاریخ حک شده‌است.

تصویر ۲۱- لبه طرح دار شمعدان. منبع: (URL: 5)

جدول ۷- نقوش و کتیبه‌های شمعدان شماره ۵. منبع: (نگارندگان)

جنس	برنجی	نوع خط و زبان	نستعلیق- فارسی
تکنیک ساخت	دواتگری	تاریخ حک شده	۱۰۲۹-۱۰۲۷هق (۱۶۱۷-۱۶۱۹ م.)
تکنیک تزیین	حکاکی	نام دارنده/سازنده	عبده حیدرالحسینی
نقوش گیاهی			
نقوش جانوری	*		
کتیبه	- پروانه‌ام و عادت من سوختنی خویش تا پاک نسوزم دلم آسوده نگردد - شبی یاد دارم که چشمم نخفت شنیدم که پروانه با شمع گفت		- که من عاشقم گر بسوزم رواست تو را گریه و سوزباری چراست - عبده حیدرالحسینی

تحلیل فرم و محتوای شمعدان‌ها

فرم کلی شمعدان‌هایی که بررسی شد مشابه یکدیگر است. تمام آن‌ها از یک بخش شیب‌دار در پایه شروع شده و با یک بخش برجسته از میانه استوانه‌ای شکل شمعدان که بخش دوم را تشکیل می‌دهد جدا می‌شود. بخش سوم شمعدان نیز دهانه است که با برجستگی مشابه آن‌چه بدنه را به پایه متصل می‌سازد به بدنه متصل شده‌است. این فرم در ساخت شمعدان‌های دوره صفوی رایج بوده‌است، به‌طوری‌که شمعدان‌های صفوی موجود در موزه ملی ایران و موزه آستان قدس نیز از این فرم تبعیت می‌کنند (تصاویر ۲۲ و ۲۳). فرم استوانه‌ای از ابداعات دوره صفوی به‌شمار می‌رود به‌طوری‌که شمعدان‌های دوره تیموری دارای پایه‌های بزرگ و مدور هستند و بدنه‌ی ضخیمی دارند، در بعضی از آن‌ها بدنه زنگوله‌ای شکل است که از فرم دوره‌های قبل تبعیت می‌کنند. فرم دو اژدهای

به هم تابیده که در قسمت دهان آن‌ها شمع قرار می‌گرفت از ابداعات دوره تیموری بود که در دوره صفوی متروک شد (تصویر ۲۴). نقوش شمعدان‌های متروپولیتن در سه دسته نقوش گیاهی، نقوش جانوری و کتیبه به شرح زیر طبقه‌بندی می‌شود.

تصویر ۲۲- شمعدان موزه آستان قدس. منبع: (URL: 6)

تصویر ۲۳- شمعدان موزه ملی ایران. منبع: (نگارندگان)

تصویر ۲۴- شمعدان دوره تیموری. منبع: (پوپ و آکرمن، ۱۳۸۷: ۱۳۷۷)

نقوش گیاهی

نقوش گیاهی را می‌توان در دو دسته اسلیمی و گل‌وبرگ قرار داد. نقش اسلیمی در این دوره بسیار متنوع است و از تکامل نقوش دوره‌های پیشین به دست آمده‌است. نمونه‌هایی از این اسلیمی‌ها اسلیمی توپر، توخالی، دهان‌اژدری، پیچک‌دار، گلدار و ابری است. انواع گل در این دوره شامل گل شاه‌عباسی، گل‌پروانه‌ای، گل پنج‌پر و غنچه است. در این دوره استفاده از نقوش گیاهی مختلف بر روی همه آثار فلزی بیشتر از دوره‌های قبل است.

جدول ۸- طبقه‌بندی نقوش گیاهی شمعدان‌ها. منبع: (نگارندگان)

شماره شمعدان	نقوش استفاده شده
۱	گل پنج‌پر/ گل پنج‌پر ترکیبی/ گل‌عباسی/ اسلیمی ماری/ اسلیمی گردان/ اسلیمی ترکیبی/ گیس‌بافت
۲	بندگردان و سربند ساده/ غنچه/ گل‌عباسی/ اسلیمی خرطومی
۳	اسلیمی خرطومی/ غنچه/ گل عباسی/ گل پروانه‌ای
۴	اسلیمی ساده/ اسلیمی خرطومی/ غنچه/ برگ‌مو/ سربند طوقی
۵	برگ/ سربند طوقی/ اسلیمی ساده/ گیس‌بافت

نقوش حیوانی و انسانی

با وجود کراهت استفاده از نقوش حیوانی در اسلام، اما هنرمندان این دوره از نقوش حیوانی و انسانی در کارهای خود استفاده می‌کردند. نقوش حیوانی شامل انواع حیوانات گیاه‌خوار، گوشت‌خوار و در حالت‌های استراحت، دویدن و گرفت‌وگیر است. از میان حیوانات نقش شیر، بز کوهی، خرگوش، پلنگ و روباه در شمعدان (۱) حک شده‌است. نقش دیو نیز که در شمعدان (۲) آمده‌است را می‌توان در طبقه نقوش انسانی قرار دارد.

کتیبه‌ها

کتیبه‌ها اغلب در ترکیب با نقوش دیگر مانند نقوش

اسلیمی یا هندسی به‌کار می‌رفتند. نوشته‌ها اشعار فارسی به خط نستعلیق است که مضامین اشعار در ارتباط با کارکرد شمعدان‌ها تعریف شده‌اند، موضوع اشعار بر پایه نور و روشنایی، سوختن (در راه خدا یا معشوق)، شمع و پروانه است که در پس آن‌ها مفهوم عرفانی فنای در راه خدا را می‌توان دید. برخی از این اشعار نسبت به دیگران بیشتر تکرار شده‌اند که در این میان دو بیت از سعدی و دو بیت از اهلی ترشیزی دیده می‌شود.

جدول ۹- طبقه‌بندی نقوش جانوری شمعدان‌ها. منبع: (نگارندگان)

نقوش حیوانی						نقوش‌انسانی (خیالی)
نام	شیر	بز کوهی	خرگوش	پلنگ	روباه	دیو
تصویر						
حالت بدن	استراحت	دویدن	دویدن	استراحت	استراحت	*
دفعات تکرار	۱	۲	۱	۱	۱	۱

جدول ۱۰- طبقه‌بندی اشعار شمعدان‌ها. منبع: (نگارندگان)

شعر	شاعر	تعداد تکرار	شماره شمعدان حاوی بیت
شبی یاد دارم که چشمم نخفت **شنیدم که پروانه با شمع گفت**	سعدی (قرن ۷ هق)	۵	۳ (۳ بار) ۴ و ۵
که من عاشقم گر بسوزم رواست **تو را گریه و سوزباری چراست**	سعدی (قرن ۷ هق)	۴	۳ (۲ بار) ۴ و ۵
پروانه‌ام و عادت من سوختنی خویش **تا پاک نسوزم دلم آسوده نگردد**	وحشی‌بافقی (قرن ۱۰ هق)	۱	۵
چراغ اهل دل را روشن از روی تو می‌بینم **همه صاحبدلان را روی دل سوی تو می‌بینم**	اهلی ترشیزی (قرن ۹ و اوایل قرن ۱۰ هق)	۴	۱ و ۲ و ۳ و ۴
تویی مقصود[۱۳] عالم کم مبادا از سرت مویی **که عالم را طفیل یک سر موی تو می‌بینم**	اهلی ترشیزی (قرن ۹ و اوایل قرن ۱۰ هق)	۴	۱ و ۲ و ۳ و ۴
بگفت ای هوادار مسکین من	سعدی (قرن ۷ هق)	۱	۳
زمانی نیست کز عشق تو جان من نمی‌سوزد **کدامین سینه را کان غمزه پر فن نمی‌سوزد** **ز غیرت سوختم جانان چو در غیر زدی آتش** **تو آتش میزنی در غیر و غیر از من نمی‌سوزد**	دهلوی (قرن ۸-۷ هق)	۱	۳
شبی که ماه رخت شد چراغ خلوت ما	کاتبی‌ترشیزی[۱۴] (قرن ۸ و ۹ هق)	۱	۳

گداخت شمع و نیاورد تاب صحبت ما			
شمع را گفتم به گرد رخت پروانه چیست **گفت من سلطان حسنم مراد پروانه چیست**	*	۱	۲
امشب ای شمع گر نسوزی تو **از برای کدام روزی تو**	*	۱	۱
از آن کردم بشمع آشنائی **که با ..... روشنایی** **..... داغ می‌طلبم** **بعشق لاله‌رخان یک چراغ می‌طلبم**	*	۱	۱
رخش شمعیست دود آن کمند عنبر آلودش **عجب شمعی که ز بالا به پایین میرود دودش** **چو گنجشکیست مرغ دل بدست طفل خونخواری** **که پیش من عزیزش دارد اما می‌کشد زودش**	محتشم‌کاشانی (قرن ۱۰ هق)	۱	۲

نتیجه‌گیری

در این پژوهش ۵ شمعدان دوره صفوی موجود در موزه متروپولیتن مورد بررسی، تحلیل و مقایسه قرار گرفت. این شمعدان‌های استوانه‌ای از ابداعات دوره صفوی به‌حساب می‌آیند، با توجه به رونق مراسم دینی و نیاز به برگزاری آیین‌ها در فضای بزرگ و گسترده این شمعدان‌ها برای روشن کردن اماکن مذهبی و عمومی که بزرگ‌تر هستند به‌کار می‌بردند. آثاری که در این پژوهش مورد بررسی قرارگرفت از لحاظ فرم کلی بدنه، نحوه ساخت و جنس آلیاژ مورد استفاده مشابه یکدیگر بوده و تفاوت آن‌ها در ارتفاع، قطربدنه و پایه هر یک از آثار و نقوش به‌کار رفته در تزیین آن‌ها بود. بیشترین نقوش مورد استفاده در این شمعدان‌ها نقوش گیاهی است که شامل گل‌عباسی، غنچه، انواع اسلیمی‌ها و برگ‌ها است. در شمعدان (۲) هنرمند از نقوش حیوانی بهره جسته است و این نقوش در داخل ترنج‌هایی تصویر شده‌است. حیوانات گوشت‌خوارِ شیر، بزکوهی و خرگوش در حال فرار تصویر شده‌اند. در شمعدان (۳) نقش دیو به‌صورت یک‌درمیان لابه‌لای نقوش گیاهی ترسیم شده‌است. بررسی نقوش کتیبه‌ها نشان می‌دهد که تمامی آن‌ها به جز یک مورد به زبان‌فارسی و خط‌نستعلیق نوشته شده‌اند. در شمعدان (۴) بخشی از کتیبه حاوی خط ارمنی است که با توجه به شواهد و تاریخ موجود بر شمعدان این نتیجه حاصل شد که این نمونه شمعدان مربوط به سال‌های ابتدای حضور ارامنه در اصفهان بوده‌است که در زمان شاه‌عباس به ایران کوچانده شدند و شمعدان به کلیسای مقدس اهدا گردیده‌است. نوشته‌های شمعدان‌ها شامل اشعار، کتیبه‌های تاریخ‌دار که در تعدادی نام‌هنرمند نیز دیده‌می‌شود. تمام اشعار به‌کار رفته در این شمعدان‌ها با توجه به مفهوم آن‌ها و تناسب این مفهوم با کاربرد شمعدان که همان روشنایی و سوختن است انتخاب شده‌است و این ابیات

[۱۳] در شمعدان ۲ به جای واژه «مقصود» در این بیت، واژه «سلطان» استفاده شده‌است.

[۱۴] شاعر و خطاط ایرانی در سده نهم هجری است که با نام کاتبی‌ترشیزی‌نیشابوری نیز شناخته می‌شود. وی در سال ۱۴۳۶-۱۴۳۵ م. درگذشت.

بیشتر شامل عباراتی مانند شمع، سوختن، عشق و پروانه است. بررسی آماری اشعار حک شده بر شمعدان‌ها نشان داد که ابیاتی از سعدی و اهلی ترشیزی به مراتب بیش از ابیات دیگر شاعران مورد استفاده قرار گرفته‌است. عبارات دعایی نیز در این شمعدان‌ها طالب خیروخوشی، ثروت، سعادت و اتفاقات مثبت برای دارنده اثر است.

منابع

- آقانژادبوذری، زهرا؛ حمزوی، یاسر؛ نعمتی‌بابای‌لو، علی (۱۴۰۰)، بررسی ماهیت یک اثر نقاشی تاریخی شناسایی شده از کلیسای مریم اصفهان با تکیه بر مطالعات فنی و مرمت اثر، *مطالعات باستان‌شناسی پارسه*، ۶ (۲۱)، ۲۹۶-۲۷۳.
- بلو، دیوید (۱۳۹۲)، *زندگی پر ماجرای شاه عباس اسطوره ایرانی*، علیرضا حسینی، چاپ دوم، تهران: معیار اندیشه.
- پوپ، آرتوراپهام؛ اکرمن، فیلیس (۱۳۸۷)، *سیری در هنر ایران از دوران پیش از تاریخ تا امروز*، جلد ششم، تهران: شرکت انتشارات علمی فرهنگی.
- جعفری، سیدسجاد؛ اکبری، محمد (۱۴۰۱)، نشانه‌شناسی نمادهای مذهبی در فلزکاری دوره صفوی، *علم و تمدن در اسلام*، ۳ (۱۲)، ۷۲-۴۹.
- خسروی‌بیژائم، فرهاد (۱۳۹۸)، شناسایی و معرفی خوشنویسان کتیبه‌های نستعلیق در بناهای دوره صفوی ایران، *نگره*، ۱۴ (۴۹)، ۵۳-۳۹.
- ذکاوت، سحر (۱۳۹۹)، مطالعه تطبیقی تصاویر شمعدان‌های فلزی در نگاره‌های شاهنامه طهماسبی و نمونه‌های مشابه دوره‌های اسلامی، پیکره، ۹ (۱۹)، ۴۱-۳۰.
- سبیلان، مهسا (۱۳۹۳)، *مطالعه رابطه فرم و محتوا در تزیینات شمعدان‌ها و قندیل‌های دوره صفویه*، (پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی‌ارشد رشته پژوهش هنر)، دانشگاه علم و هنر، ایران.
- سیوری، راجر (۱۳۷۲)، *ایران عصر صفوی*، کامبیز عزیزی، تهران: نشرمرکز.
- شایسته‌فر، مهناز؛ محمدیان، لیلا (۱۳۸۸)، بررسی نقوش و کتیبه‌های تزیینی آثار روشنایی موزه آستان قدس رضوی مشهد، *پژوهش در فرهنگ و هنر*، ۱ (۲)، ۶۲-۴۷.
- صنعت‌نگار، دیبا (۱۳۹۷)، *مستندسازی و تحلیل نقوش پایه شمعدان‌های برنجی (دوره صفوی/ موزه آستان قدس رضوی)*، (پایان‌نامه منتشر نشده کارشناسی‌ارشد رشته پژوهش هنر)، مؤسسه آموزش عالی فردوس، ایران.
- علی‌آبادی، مریم؛ پایدارفرد، آرزو (۱۴۰۰)، *بررسی و تحلیل تزیینات شمعدان‌های فلزی دوره صفوی در موزه متروپولیتن*، هفتمین کنفرانس بین‌المللی علوم انسانی، اجتماعی و سبک زندگی. https://civilica.com/doc/1319304
- علی‌پور، مرضیه (۱۳۹۲)، بررسی تأثیر فلزکاری مکتب خراسان بر فلزکاری دوره صفویه، *ترویج هنر*، ۳ (۶)، ۴۶-۳۱.
- فردپور، سارا (۱۳۹۰)، نگاهی بر فرم و نقوش شمعدان‌های دوره اسلامی، *نقش‌مایه*، ۴ (۷)، ۱۱۰-۹۷.
- کنبی، شیلا (۱۳۸۶)، *عصر طلایی هنر ایران*، حسن افشار، تهران: نشرمرکز.
- کیانمهر، قباد؛ انصاری، مجتبی؛ طاووسی، محمود؛ آیت‌اللهی، حبیب‌الله (۱۳۸۴)، تأثیر ایدئولوژی صفویان بر منبت‌کاری دوران حکومت شاه طهماسب، *مجله علمی- پژوهشی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان*، ۲ (۴۰)، ۲۳۴-۲۰۳.
- محمدی‌زاده، اکرم؛ مراثی، محسن (۱۳۹۹)، مطالعه آرایه‌های فلزی نصب شده بر درب بقعه سیدحمزه تبریز (با تأکید به آرایه‌های دوره قاجار)، *پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران*، ۲۶ (۱۰)، ۲۳۲-۲۱۵.
- ملکمیان، لیندا (۱۳۸۰)، *کلیساهای ارامنه ایران*، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- میرجعفری، حسین؛ سیدبنکدار، سیدسعید (۱۳۸۷)، زرگری و جواهرسازی در عصر صفوی، *دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان*، ۲ (۵۳)، ۱۶-۱.
- نجفی، فرزانه (۱۳۹۷)، نقوش فرشته و دیو در نقاشی‌های دو بنای مذهبی در مازندران در قیاس با نقاشی‌های دیواری قاجار، *پژوهشنامه گرافیک و نقاشی*، ۱ (۱)، ۷۸-۶۱.
- نگهبان، عزت‌اللّه (۱۳۷۸)، *حفاری‌های مارلیک*، تهران: سازمان میراث‌فرهنگی کشور.

- ولش، آنتونی (۱۳۸۵)، *شاه عباس و هنرهای اصفهان*، احمدرضا تقا، تهران: فرهنگستان‌هنر جمهوری اسلامی ایران.

References

- D. Ekhtiar, Maryam. P. Soucek, Priscilla. R. Canby, Sheila. Najat Haidar, Navina, (2011), *Masterpieces from the Department of Islamic Art in the Metropolitan Museum of Art. (2011)*, NewYork: Yale University Press, New Haven and London
Metmuseum.org (2022/11/01 20:15)

- URL1: https://www.metmuseum.org/art/collection/search/444573
Accessed at 1401-07-12 10:30
- URL2: https://www.metmuseum.org/art/collection/search/443176
Accessed at 1401-07-12 10:30
- URL3: https://www.metmuseum.org/art/collection/search/448240
Accessed at 1401-07-12 11:10
- URL4: https://www.metmuseum.org/art/collection/search/444579
Accessed at 1401-07-12 11:20
- URL5: https://www.metmuseum.org/art/collection/search/444554
Accessed at 1401-07-12 11:30
- URL6:https://museum.razavi.ir/fa/169652/%D9%85%D8%AC%D9%85%D9%88%D8%B9%D9%87-%D9%87%D8%A7#2 Accessed at 1403-12-23 10:47
- URL7: http://www.cgie.org.ir/fa/article/225940 Accessed at 1403-02-27 23:10
- URL8: www.ganjoor.net Accessed at 1402-03-26 16:45
- URL9: www.ganjoor.net/vahshi Accessed at 1402-03-26 17:00